

Společnost odpovědnosti (odpovědná společnost) a soukromé právo

prof. JUDr. Jan Hurdík, DrSc.

Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni

Motto: „Nic není více osvěžujícího pro právo, než o něm samém pochybovat.“

(Carbonnier, J. Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur. 8e édition. Paris: L. G. D. J., 1995, s. 95)

Abstrakt: Příspěvek se zabývá současnou globální situací a jejími aktuálními výzvami pro různé oblasti lidské aktivity. V konkrétnosti se příspěvek věnuje možné roli soukromého práva jako integrální součásti v procesu zásadních změn lidské společnosti. Podle autorova mínění by odpověď na tuto otázku měla být kladná. Autor zkoumá relativně značný potenciál soukromého práva přispět k budoucímu vývoji (nejen české) společnosti směřujícímu k dosažení sociální a environmentální dimenze společnosti, jinými slovy, směřujícímu k „odpovědné společnosti“. Návazně autor posuzuje, jak mohou k dosažení tohoto cíle přispět koncepty jednotlivých strukturálních částí soukromého práva.

Abstract: This paper deals with the current global situation of and with actual challenges arising from it for different branches of human activities. In particular, the paper inquires about the possible role of private law to become the integral part of the process of essential changes of the human society. In authors opinion, the answer to this question should be affirmative. Author considers the relatively broad potential of private law to contribute to the further development of (not only Czech) society towards the achievement of both social and environmental dimension of society, in other words, towards the “responsible society”. Subsequently, author considers, how the different parts of the structure of the private law can contribute to the achievement of this goals.

Klíčová slova: ekologická odpovědnost, globální rizika, integrální ekologie, odpovědné soukromé právo, sociální odpovědnost

Key words: ecological responsibility, social responsibility, integral ecology, responsible private law, global risks

1. Od individualismu a antropocentrismu k sociální odpovědnosti, integrální ekologii a univerzální harmonii

Realita současnosti a její vnímání

Současnost se svými signály už těžko někoho nechává na pochybách, že tento svět (řící „tato civilizace“, nebo dokonce „tato společnost“ by už nevyjadřovaly komplexnost problému) se nachází v proudu globální krize, pod jejímiž údery prožívá lidstvo těžké zkoušky. Současně je jasné, že obstát v těchto zkouškách nemohou izolovaní jednotlivci, ale pouze společně, koordinované a koncepční úsilí všech. To mění i pohled na paradox současnosti, kdy vysoce organizovaná společnost je budována na principech individualismu, liberalismu a soutěže typu „kdo z koho“. Přechod od individualismu a antropocentrismu k integrální ekologii a univerzální harmonii se tak stává požadavkem doby.

Přesto se naší společnosti nedostává jasně narýsovaného komplexního obrazu doby, požadavků na změny a cest k jejich prosazení, promítnutého do práva. Přitom součástí procesu jeho uskutečnění je normativní podoba, kterou mu dá právní řád. To by mělo postavit právníky do čela zájmu o toto dění.

Které součásti právního řádu jsou svou povahou povolány jej prosazovat (aktivní role), nebo alespoň tomuto

procesu nebránit (pasivní role)? Patří mezi ně soukromé právo? Většinové odborné mínění ponechává roli případného aktivního regulátora sociálních a ekonomických změn na veřejném právu a odmítá učinit soukromé právo nositelem regulace¹. Tato situace se však mění: stále větší část společnosti spojuje možnost skutečně efektivních změn v chování lidstva vůči vnějšímu světu se změnami ve společnosti samé. Takové změny ovšem nemohou zahrnovat pouze vztah jednotlivce a veřejné moci, nýbrž komplexní uspořádání společnosti a nové nastavení individuální a sociální dimenze naší (ko)existence². Tak se i soukromé právo dostává do role aktivního činitele

¹ Srov. například reprezentativní (autorské) hodnocení prvních pěti let účinnosti rekonfigurovaného českého občanského zákoníku v článku: Kolektiv autorů, Pět let poté: Nové soukromé právo v předškolním věku. *Právní rozhledy*, 2019, č. 1, s. 1–9.

² Srov. HURDÍK, J. Jsou či nejsou občanský zákoník a občanské právo nástrojem řízení společnosti? /Sind das Zivilgesetzbuch und das bürgerliche Recht Mittel der Gesellschaftsteuerung oder nicht?/ In: JURČOVÁ, M., DOBROVODSKÝ, R., NEVOLNÁ, Z., ŠTEFANKO, J. *Liber amicorum Jan Lazar*. 1. vydání. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014, s. 287–302, 16, s. 151. ISBN 978-80-8082-791-5; srov. též HURDÍK, J. Sociální normy soukromého práva a jejich místo ve struktuře soukromého práva. *Právní obzor*, Bratislava: Veda, 2018, roč. 101, č. 5, s. 431–454.

společenských i environmentálních změn. Tyto změny nutně zasahují jádro právních řádů, kterým je soukromé právo, utvářející základní východiska a cíle, hodnoty a institucionální nástroje jejich realizace.

Jde svého druhu o nový pohled na starou otázku. Soukromé právo bylo v historii opakovaně a je i v současnosti postaveno před dilema: Má být vektorem vývoje společnosti, nebo pouhým skalárem, neurčujícím cestu a neevokujícím pohyb vpřed? V souladu s logikou dilematu jsou reakcí na něj dva možné směry vývoje a dvě „nastavení“ regulatorních funkcí soukromého práva. Jimi jsou:

- a) deklarování inertní role soukromého práva (liberalismus, individualismus: viz důvodová zpráva k občanskému zákoníku z roku 2012);
- b) zkoumání aktivně stimulační sociální a nově obecně ekologické role soukromého práva (jak naznačují některé směry výzkumu³) a reálné, byť dílčí, kroky k jejímu prosazování⁴.

Je pozoruhodné, jak i v současné, stále více emocionálně podbarvené a vyhocené diskusi o sociálních a ekologických civilizačních hrozbách, je *mainstream* vědy i praxe soukromého práva opevněn ve svých liberálních a individualistických přístupech k svému oboru a vyzývá tyto své pozice navzdory zcela odlišným heslům, pod nimiž se formuje sílicí proud společenské diskuse: od sociálně orientované reakce na vyčerpání zdrojů planety hlásající přerozdělení světových zdrojů a majetku přes ekologickou globální udržitelnost, záchranu ekosystému planety až nejnověji ke komplexním heslům ekologické odpovědnosti.

Hesla jsou vyslovena; sama o sobě však nemají identifikovatelný obsah a rozsah. Aby se stala životaschopnou, reálnou silou, schopnou skutečné akce, je třeba:

- a) vytyčit cíle, kterých chce dosáhnout, a
- b) stanovit postup a prostředky k jejich dosažení.

Přitom je namístě mít stále na zřeteli, že hesla, hlásaná koryfeji současného establishmentu, jsou často v rozporu s podstatou, na níž je současný systém budován. Jako příklad lze uvést citáty stále ještě nezanedbatelného počtu vlivných osobností:

³ Srov. z poslední doby výběrově MICKLITZ, H.-W. *The many concepts of social justice in European private law*. Cheltenham, UK, Northampton, USA: Edward Elgar, 2011; LAZAR, J., GAJDOŠOVÁ, M. (eds.). *Sociálna funkcia práva a narastajúca majetková nerovnosť / Social Function of Law and Growing Wealth Inequality*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2018, s. 263–269; projekt Právnické fakulty TU v Trnavě APVV č. APVV-14-0061 „Rozširovanie sociálnej funkcie slovenského súkromného práva pri uplatňovaní zásad európskeho práva“.

⁴ Byť ne všechny jsou přímočaré a směřující k podstatě: například zajímavě zavádějícím způsobem aktuálně funguje v korporátním právu oblíbená mantra „sociální odpovědnosti“ – social responsibility, užívaná jako zaklínadlo ke zkrášlení pohledu na – jinak svou podstatou setrvale egoistické – chování velkých obchodních korporací. Srov. https://www.eurocert.cz/certifikace/cz/spolecenska-odpovednost?utm_source=seznam&utm_medium=cpc&utm_campaign=certifikace. Citováno 6. 2. 2020.

„Pokud by existovalo krédo ekonoma, určitě by muselo obsahovat formulaci: ‚Věřím v princip komparativních výhod‘ a ‚Věřím ve volný obchod‘.“⁵

„Ekonomický růst vytváří podmínky, v nichž bude možno nejlépe zajistit ochranu životního prostředí.“⁶

„Chceme-li se vypořádat s chudobou, pak ekonomický růst nepředstavuje alternativu, ale nevyhnutelnost.“⁷

Z některých klíčových politických pozic se ozývají hesla vyzývající volný trh a ekonomický liberalismus i v dobách nejtěžších zkoušek pro společnost, jako Ursula von Leyenová ve vyjádření ke koronavirové krizi: „... pouze vnitřní trh unii přinesl takový blahobyt a sílu...“⁸. Chovat se odpovědně tedy znamená udržet chod ekonomiky i za cenu potlačení opatření k ochraně obyvatel, „aby tím naše hospodářství zbytečně netrpělo. Důvěřujeme radám lékařů, ale také ekonomickým expertům, kteří se vyznají v dodavatelských řetězcích“⁹.

Na druhé straně se i ve světě práva objevují koncepty dílčích změn, založené na (ve své podstatě iluzorní) možnosti obchodních korporací chovat se programově a imanentně odpovědně (*social responsibility*) – k tomu viz dále.

Shrneme-li, pak – ať je navenek deklarován a dokonce „uváděn v život“ jakýkoli soubor parametrických úprav – jestliže se v novodobé společnosti „cíl spojuje se ziskem“¹⁰, představuje podstata uspořádání společnosti pro její budoucnost katastrofický scénář, který za pokračování daného paradigmatického nastavení je neodvratitelný¹¹.

Od společnosti ochrany dober ke světu rizik

Současná společnost byla vržena (či lépe: vrhla se) do svého epicentra globálních rizik:

Globálně ovlivňovaná společnost, které je celosvětově či regionálně etablovanými nositeli formální moci a neformálního vlivu (zejména informačními hegemony) vnucováno sdílení nejen určitého souboru kulturních,

⁵ KRUGMAN, P. Is Free Trade Passe? *Economic Perspectives* 1, 1987, No 2, s. 131.

⁶ The Business Charter for Sustainable Development. Paris: ICC, 1990.

⁷ Výrok bývalého prezidenta Světové banky Mahbuba ul Haqa přednesený na 21. světové konferenci Společnosti pro mezinárodní rozvoj. Mexico City, duben 1994. Citováno dle KORTEN, D. *Keď korporácie vládnu svetu (When Corporations Rule the World)*. Košice: Vydavateľstvo Mikuláš Hučko, 2001, s. 35 včetně cit. č. 1.

⁸ Slova Ursuly von Leyenové. Zdroj: <http://www.msn.com/cs-cz/zpravy/koronavirus/leyenov%3a1-se-ob%3a1v%3a1-zitr%3a1ty-soudr%5benosti-eu-chce-co-nejrychleji-zru%5a1it-omezen%3ad-pohybu/ar-BB11PAvf?ocid=iehp>. Citováno 29. 3. 2020.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Oxfordský profesor. Přichází smrt člověka ekonomického. Chamtivost je odepsaná. Rozhovor s P. Collierem. Deník N, 9. 1. 2020. Dostupné z: <https://denikn.cz/263211/oxfordsky-profesor-prichazi-smrt-cloveka-ekonomickeho-chamtivost-je-odepsana/cit.6.3.2020>

¹¹ Přehledně například PIKETTY, T. *Kapitál ve 21. století*. Praha: Universum, 2015, 664 s.

ekonomických, ideologických aj. hodnot (a je otázkou, který soubor nakonec zvítězí), ale i společné cesty vstřícně zřetelně neblahému osudu, prokazuje svou nezpůsobnost spojenou s neochotou globálně se angažovat ve prospěch přežití lidské civilizace v prostoru, v němž je uvězněna a který činí s usilovností sobě vlastní stále méně způsobilým k životu. Výzvy jednotlivců typu „Je třeba jednat!“ jsou buď ignorovány, nebo je jim aplaudováno, avšak bez relevantní reálné reakce. Je to logické: finanční kapitalismus je ochoten vzít výzvy po záchraně civilizace na vědomí pouze v případě, že z toho kouká dobrý byznys¹². Hlasy, výzvy a vize, které ignorovat nelze, například pro mimořádnou autoritu jejich hlasatelů (jako například papež František jako aktivní nositel sociálního a ekologického učení církve, jednoho z mála skutečně vlivných světových hegemonů), hrozí vést k jejich heretizaci, a co hůř, pocházející i z vlastních struktur.

Zdá se, že maximum, kterého zatím mohlo dosáhnout úsilí po změnách k odpovědné společnosti, bylo vytyčení hesel a formulace konceptů, přes svou lapidárnost a kustosť dávajících přece velkou naději a směr.

Mezi společenskou odpovědností a integrální ekologií

V soukromém právu je považován za významný krok (nicméně pouze krok v kontextu problémů řešení nápravy ve společenském řádu) projekt zaštitěný Evropskou komisí, reprezentovaný heslem sociální odpovědnosti (firem)¹³. Tento projekt má význam z hlediska svého obrovského zaměření na oblast soukromého práva. Uvedená představa je do značné míry iluzorní: Nehledě na samotnou ekonomicko-právní podstatu akciových společností a společností s ručením omezeným, která představuje „organizovanou neodpovědnost“, jde tu o jeden ze základních nástrojů dvěstěletého budování ekonomického systému, „který doslova požívá ty, kteří jsou sociálně odpovědní“.¹⁴

Na předešlém závěru vcelku nic nemění ani aktuálně modifikovaně deklarovaný cíl obchodních společností chovat se nejen sociálně, ale též environmentálně odpovědně. Je nepochybně žádoucí, aby se i v soukromém právu pozornost přesunula od požadavku dílčích kor-

porátních změn do širšího společenského rámce¹⁵ a dále k dimenzi založené na uvědomění si integrity lidstva a „vnějšího světa“ a naší vzájemné závislosti a vyjádřené přechodem od hesla environmentální udržitelnosti (ještě nevyjadřujícího dostatečně jednotu světa) ke komplexní a důsledné environmentální odpovědnosti, zahrnující do jednotného funkčního rámce svět lidí i věcí v jeho vzájemných vztazích.

To vedlo k návrhu konceptu Integrovaná ekologie¹⁶ (viz podrobněji dále), zahrnující sociální i ekologický rozměr života na Zemi.

Jedna věc je však přijetí hesel, vizí a koncepcí, a druhá jejich prosazení. Oba kroky narážejí na stále významnější překážku, která vede k nízkému stupni jejich přijetí a aktivního uchopení alespoň částí veřejnosti. John Gray spatřuje tuto překážku ve faktoru, který dokonce učinil centrální tezí své studie, že „... současné veřejné mínění – v politice, v médiích a v ekonomice – se natolik odtrhlo od reality, že už nedokáže rozlišit utopii od skutečnosti“¹⁷. V případě hledání role soukromého práva v kontextu vyvíjející se společenské reality pak jde o jev, projevující se na více úrovních: Dílčí projevy ekologické krize jsou vnímány nejrůznějšími zkreslujícími prizmaty, od prostého podceňování jejich hrozeb přes cílené protiútoky zastánců nejrůznějších ekonomicko-liberálních směrů přes dominantní údaje o stavu prostředí, zprostředkované terminologií bankovního kapitalismu s jeho totální odtržeností od reality a přenesení všeho, co má ve světě význam, do sféry finančních operací a finančních toků, až konečně (a zde lze vidět asi největší hrozbu) po ztrátu smyslu pro realitu celých generací, zvykajících si stále samozřejměji žít celý svůj život ve světě virtuální reality a mediálně prezentované pravdy. To, co bylo dříve souborem obrazů a fabulací mimo realitu našeho světa, tj. virtuální svět, se stává prakticky jediným skutečným světem, kterému generace lidí důvěřují. Zatímco vnější svět si stále více navykají vnímat prizmatem virtuálního světa, reálný obraz hmotného světa se jim stává stále více rozostřený a přestávají věřit „svým vlastním očím“.

Toto vícenásobné zprostředkování vnímání reality je umocněno v okamžiku, kdy se do tohoto procesu zapojí právo, které je samo o sobě abstraktním, navíc ovšem normativním odrazem světa. Způsob postižení reality tohoto světa pro účely rozvoje práva bude tedy záviset zásadním způsobem na zdrojích, akcentech aj., využitých pro tvorbu tohoto „právního“ odrazu a ovšem následně i na limitech tvorby věrného odrazu a jeho priorit, významných pro právo a plnění jeho společenské role¹⁸. Vidíme tedy,

¹² Srov. za všechny příklady rozvoj alternativních zdrojů energie či uprchlický byznys, na kterém se podílejí mafiánské organizace pod ochranou humanitárních neziskovek a ruku v ruce s reprezentanty některých států.

¹³ Pojem „společenská odpovědnost organizací“ je odvozen z anglického „Corporate Social Responsibility“ (odtud používaná zkratka „CSR“) a v současném pojetí představuje vzájemně provázaný soubor činností a postupů v organizaci zahrnující oblast sociální, environmentální a ekonomickou. Evropská komise definuje společenskou odpovědnost organizací jako „odpovědnost podniků za dopady jejich činností na společnost“. (Zdroj: https://www.eurocert.cz/certifikace/cz/spolecenska-odpovednost?utm_source=seznam&utm_medium=cpc&utm_campaign=certifikace. Cit. 6. 2. 2020).

¹⁴ KORTEN, D. *Ked' korporácie vládnú svetu* (When Corporations Rule the World). Košice: Vydavateľstvo Mikuláš Hučko, 2001, s. 218.

¹⁵ Je bizarní představa, že by proměna klíčového nástroje společnosti neodpovědnosti (tj. obchodních korporací) mohla být základem a hnací silou celého systému. Změna musí nastat u systému a jeho nastavení jako celku, nikoli vycházet z dílčích, byť významných nástrojů jeho fungování.

¹⁶ PAPEŽ FRANTIŠEK: Encyklika *Laudato si'*. Praha: Paulínky, 2017, s. 88n.

¹⁷ GRAY, J. *Marné iluze. Falešné představy globálního kapitalismu*. 1. vydání (české). Košice: vydavatelství PARADIGMA.SK, nevročeno, s. 215.

¹⁸ Ovšem ruku na srdce: právo samo o sobě se prodírá labyrintem

že falešný pocit bezpečí života v reálném světě je ve světě práva dále posilován a vede k situaci ne nepodobné bezstarostnosti na horních palubách potápějícího se Titaniku.

2. Vnímavost soukromého práva k výzvam

Právní řády, a zejména soukromé právo a jeho jádro, osvědčily tradičně vůči výzvam současnosti značnou míru netečnosti a tento stav se vcelku nijak nemění ani ve stavu nejvyššího ohrožení: soukromého práva se to přece netýká.

Soukromé právo je považováno za strážce „trvalých“ hodnot. Z pohledu historické periodizace má „trvalost“ dobu trvání zpravidla několik století: poslední soubor hodnot byl v evropském prostoru legislativně fixován před dvěma staletími na počátku období modernity.

Za tyto trvalé hodnoty se v podmínkách liberálního individualismu většinou považují hodnoty spojené s individuem a jeho individuálními zájmy. To je však omezený pohled: obsah a rozsah působení soukromého práva je vymezen nikoli z něj sama, nýbrž z jeho systémového zařazení do příslušné vyšší úrovně právního řádu. V tomto smyslu je soukromé právo oblastí regulace, v níž se neuplatňují přímé a z úřední moci vyvěrající zásahy veřejné moci do regulovaných společenských vztahů. Hranice soukromého práva končí na hranici práva veřejného s jeho regulativní metodou bezprostředního uplatňování veřejné moci. Součástí soukromého práva v systémovém pohledu jsou tedy nejen vztahy mezi jednotlivci navzájem, ale v podstatě veškeré vztahy v rámci dané společnosti, pokud nenáleží do veřejného práva (a zároveň, pokud z pohledu tvůrců práva vyžadují právní regulace). Je pak věcí doktríny, zákonodárce a „práva v akci“, zda budou tyto „mimo-inter-individuální“ vztahy, jevící se jako „vedlejší produkt“ vztahů mezi individui *par excellence*, vnímat, respektovat a regulovat, či zda je budou ignorovat, respektive vědomě vylučovat z právní regulace.

České soukromé právo si v rámci (české) rekodifikace dalo na vývěsní štít:

- a) odmítnutí stát se nástrojem řízení společenských procesů¹⁹ a odmítnutí zakotvení odpovědnosti osob vůči společnosti jako součásti soukromého práva²⁰,
- b) a současně si jako své východisko a základ regulace vytyčilo:
 - a. ideologický a ekonomický liberalismus,
 - b. individualismus a
 - c. antropocentrismus.²¹

Takto je nastaven systém soukromého práva a jeho fungování. Jestliže bychom chtěli zachytit signály, či

svých vlastních, dilem ryze prakticistních řešení (ne vždy se smyslem pro systémovou koherenci), dilem teoretických, občas zbytečně spekulativních konstrukcí (ne vždy s praktickými dopady). Tím se aktivně významně podílí na ztrátě svého vlastního smyslu pro realitu.

¹⁹ Viz ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 41–42, 49.

²⁰ Viz ELIÁŠ, K. a kol., tamtéž, s. 49.

²¹ Viz ELIÁŠ, K. a kol., tamtéž, s. 49–51.

dokonce tendence ke změnám, najdeme je v některých sociálně orientovaných projektech rozvoje práva²² a v centrech, která se sociální dimenzí práva, včetně práva soukromého, zabývají²³. Pohříchu téměř současně se studiem a projekty orientovanými na naznačený směr vývoje jdou hodnocení reality práva v evropském prostředí, hlásající zánik sociálního státu, který vyčerpal své ekonomické a organizační možnosti a osvědčil neschopnost udržet konkurenceschopný potenciál sociálních států vůči sociálně nelimitovanému liberalismu zbytku světa.

Jako svého druhu paradox musíme vnímat, že výslovné přihlášení se českého civilního kodexu ústy jeho tvůrců k svému antropologickému základu přišlo prakticky ve stejné době, kdy sociální a ekologické učení církve, v současnosti zejména ústy papeže Františka, cíleně brojí a argumentuje proti „despotickému“²⁴, „zvrácenému“²⁵ antropocentrismu, odůvodňujícímu „chtivost“ (člověka) po absolutní nadvládě nad zemí²⁶.

Podobně ve stejné době, kdy tvůrci občanského zákoníku hlásají autonomii vůle jako hlavní pilíř soukromého práva, papež František varuje, že „(l)idská svoboda může poskytnout svůj inteligentní přínos k pozitivní evoluci, ale může také přivodit nové škody, nové příčiny utrpení a momenty skutečné regrese“²⁷.

A na doplnění: ve chvíli, kdy civilní kodex staví na piedestal individualismus, František volá: „Jsme-li schopni překonávat individualismus, můžeme skutečně vytvářet alternativní životní styl a ve společnosti bude možná zásadní změna.“²⁸

Je pravdou, že se rozvíjejí koncepty a studie řešení vystalých globálních ohrožení. Je však rovněž pravda, že málokterý koncept měl a má šanci na širokou, ne-li obecnou podporu. V tomto spektru vizí a projektů nicméně existuje výjimka, z níž jsme již citovali výše: Je jí svým mimořádným ideologickým vlivem katolická církev, která již desítky let utváří pozoruhodně koherentní systém rozvíjejícího se sociálního učení (včetně sociální odpovědnosti) a na něj navazujícím konceptem ekologického učení církve, zřejmě nejnaléhavěji shrnutý v již zmíněné encyklice *Laudato si'*.

Stejně jako se o to pokouší občanský zákoník, i sociální a ekologické učení církve (významně rozvíjené od pontifikátů Jana XXIII. přes Pavla VI., Jana Pavla II., Benedikta VI. až po Františka, který svá východiska rozpracoval do ucelené podoby a především aktualizoval),

²² Srov. projekt: Social Justice Study Group. *Social Justice in European Contract Law: A Manifesto*. *European Law Journal*, 2004, 10 (6), s. 653–674.

²³ Jako příklad lze uvést aktivity Evropského institutu ve Florencii, zejména vedené H.-W. Micklitzem, či projekt APVV řešení Právníkou fakultou Trnavské univerzity v letech 2017–2019, č. APVV-14-0061 „Rozširovanie sociálnej funkcie slovenského súkromného práva pri uplatňovaní zásad európskeho práva“.

²⁴ Encyklika *Laudato si'*. Praha: Nakladatelství Paulinky, 2015, s. 45.

²⁵ Encyklika *Laudato si'*, s. 46.

²⁶ Encyklika *Laudato si'*, s. 49.

²⁷ Encyklika *Laudato si'*, s. 51.

²⁸ Encyklika *Laudato si'*, s. 129.

je založené na způsobu vnímání světa a místa člověka v něm a promítá je do souboru výchozích hodnot, z nichž vychází a které sleduje jako cíl a smysl lidské existence. Lidskou existenci však vnímá hluboce integrovanou v řádu světa. V něm má člověk sice své zvláštní postavení, které však není od světa a jeho řádu izolované, nýbrž je jeho integrální součástí. Lidská existence je podřízena vyššímu řádu světa, z něj vychází, v něm existuje, a on vytváří smysl lidské existence. („Štěstí“ a právo člověka brát se o ně, jak stanoví modernistický koncept soukromého práva a jak je zakotveno v § 3 odst. 1 občanského zákoníku 2012, je v tomto smyslu výrazem nepochopení logiky světa, je výrazem redukcionismu a antropocentrismu: Skutečné štěstí není samoúčel, *causa finalis*; člověk je prožívá poté, kdy dokáže být práv řádu světa a naplnit jeho smysl.)

V tomto smyslu sociální a ekologické učení církve považuje antropocentrismus v jeho „zvrácené“, redukcionisticky pojaté podobě za chybný: Neodmítá roli člověka ve světě, ale její absolutizaci, popírající vnější determinanty lidské existence. „Scestný antropocentrismus způsobuje scestný životní styl. V apoštolské exhortaci *Evangelii gaudium* jsem se zmínil o praktickém relativismu, kterým se vyznačuje naše doba a který je ještě nebezpečnější než ten věroučný.²⁹ Staví-li člověk do středu sám sebe, dává nakonec absolutní prioritu svým podružným zájmům a všechno ostatní se stává relativním. Neměla by proto překvapovat skutečnost, že spolu s vsudypřítomným technokratickým paradigmatem a glorifikací neomezené lidské moci se v subjektech rozvíjí tento relativismus, podle něhož je všechno irelevantní, neslouží-li to vlastním bezprostředním zájmům. Je v tom logika, která nám dovoluje pochopit, jak se navzájem živí různé postoje, jež současně vedou k devastaci životního prostředí i k sociálnímu úpadku.³⁰

3. Možnosti promítnutí konceptů sociální a environmentální odpovědnosti v soukromém právu

Chceme-li soukromé právo učinit prostorem a nástrojem změn k odpovědné společnosti, je nutno především identifikovat jeho obraz: „Změníme-li obraz světa, který je v nás, jsme schopni změnit i svět.“³¹

Bylo by zřejmě nespravedlivé vůči soukromému právu tvrdit paušálně, že nepřijímá výzvy ke změnám svého konceptu. V tomto ohledu není soukromé právo zcela prosto výstupů, směřujících ke koncepční identifikaci sebe sama. V průběhu trvání diskusí o potřebách změn soukromého práva, tj. od první poloviny 20. století, bylo

představováno více modelů, směřujících ke společensky odpovědnému fungování soukromoprávní regulace: Nehledíc k současnosti paušálně odmítaným socialistickým modelům, počátek 20. století byl charakterizován „socializací“ soukromého práva jako celku, vyjádřenou zřetelně v konceptu německého občanského zákoníku (BGB) z roku 1900. V průběhu 20. století se pak rozvinula zejména ve francouzském právu diskuse o jeho modernizaci, kterou shrnuli autoři jako Bruno Oppetit³² či z pohledu sociologie práva Jean Carbonnier³³. Ve středoevropském prostoru získal velký ohlas model tzv. flexibilního systému Waltera Wilburga³⁴ a jeho uplatnění v oblasti soukromého práva, který našel svého využití v současných modelech některých soukromoprávních institutů. Pro nás má značný význam, že tento systém, svým způsobem obracející naruby algoritmus vyvozování právních (zejména legislativních) řešení, byl promítnut do současné evropské koncepce soukromoprávní odpovědnosti, a tím uvedl v pohyb změny v soukromém právu v jeho aktuálně klíčovém místě – odpovědnosti.

Vzhledem k relativně malému praktickému dopadu dřívějších modelů vnitřní reformy soukromého práva je především namístě uvažovat, zda sociální, respektive environmentální cíle, kterých je způsobitelné dosáhnout soukromé právo jako celek za použití svého standardizovaného instrumentária, mohou být (pře)nastaveny na realizaci konceptuálních sociálních přeměn.

Tomuto tématu (ovšem zaměřenému více obecně na sociální dimenzi soukromého práva a nereflektující její vysoce aktuální modifikaci zaměřenou na vybudování primárně odpovědného systému soukromého práva, která je hlavním předmětem této studie) se autor věnoval v několika statích, zejména v článku zpracovaném jako součást projektu APVV-14-0061, realizovaného na Právnické fakultě Trnavské univerzity (SR).³⁵ Bere v úvahu zejména klasické typy spravedlnosti, jejich potenciál a využití prostřednictvím soukromého práva a dospívá k závěru: z typů spravedlnosti přicházejících v úvahu je pouze distributivní spravedlnost způsobitelná dosáhnout změn v podobě redistribuce dober právními prostředky. Právě tato spravedlnost však má v aktuálním soukromém právu pouze marginální uplatnění³⁶ a navíc redistribuce

²⁹ Čl. 80. AAS 105 (2013), 1053 [česky Praha: Paulínky 2013], s. 78.

³⁰ Encyklika *Laudato si'*. Praha: Nakladatelství Paulínky, 2015, s. 77–78.

³¹ HARMAN, W. *Global Mind Change: The Promise of the Last Years of the Twentieth Century*. Indianapolis, Ind.: Knowledge Systems, 1988.

³² OPPETIT, B. *Droit et modernité*. Paris: P. U. F., 1998, 299 s.

³³ CARBONNIER, J. *Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur*. 8e édition. Paris: L. G. D. J., 1995, 441 s.

³⁴ WILBURG, W. *The Development of a Flexible System in the Area of Private Law*. Translated by Hausmaniger, H. Wien: Mansche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2000, 22 s.

³⁵ HURDÍK, J. Sociální normy soukromého práva a jejich místo ve struktuře soukromého práva. *Právny obzor*, Bratislava: Veda, 2018, roč. 101, č. 5, s. 431–454.

³⁶ Tamtéž; dále HURDÍK, J. Spravedlnost občanského práva. In: LAZAR, J., GAJDOŠOVÁ, M. *Sociálna funkcia práva a narastajúca majtková nerovnosť / Social Function of Law and growing Wealth Inequality*. 1. vydání. Trnava: Typi Universitatis Tynaviensis, 2018, s. 165–180, 16 s.; srov. též Trendy pojetí spravedlnosti v soukromém právu hmotném a civilním procesu. In: VEČEŘA, M., HURDÍK, J., HAPLA, M. a kol. *Nové trendy v soudcovské tvorbě práva*. 1. vydání. Brno: Masarykova

dober je z pohledu ekonomické vědy stále většinou kategoricky nepřijatelný nástroj reform³⁷. Zdá se nicméně, že výzva k distributivní spravedlnosti zejména u příjmů obyvatelstva začíná nabývat na síle: Objevují se jak komplexněji pojaté výzvy k solidárně odpovědné společnosti³⁸, tak konkrétně založené projekty, nabývající již v některých státech reálné podoby, jako zavedení základních nepodmíněných příjmů pro všechny lidi.³⁹

4. Potenciál a limity soukromého práva

Poznatky a výzvy sociální odpovědnosti a environmentální odpovědnosti uplatňují zásadní vliv i na zavedená **východiska a paradigmatata**, na nichž je vybudován celý systém soukromého práva:

To se týká především **hodnotového základu soukromého práva**: Zatímco dosavadní hodnotový systém jsme prezentovali v jeho funkcionální podobě jako:

- 1) vycházející z preprávní lidské svobody, která v tomto prvotním pohledu nebyla predeterminována,
- 2) omezující lidskou svobodu po dobu jeho existence minimálně, a pokud ano, pak pouze limity pocházejícími od individuálních zájmů ostatních lidí, a
- 3) končící vyváženým postavením člověka v lidské společnosti jako člena společnosti, bez dalších konotací a souvislostí,

pak sociálně a ekologicky odpovědný systém:

- 1) vychází z řádu světa, jehož je člověk součástí, a která podmiňuje primární svobodu člověka, s níž do tohoto světa vstupuje,
- 2) podřizuje roli člověka na tomto světě nejen lidskému, sociálně odpovědnému řádu, nýbrž vyššímu, ekologicky odpovědnému řádu, a
- 3) končí splněním integrálně ekologické role člověka v tomto světě „lidí a věcí“.

Techniky soukromého práva, metody a instituty soukromého práva mají zdánlivě neotřesitelné osobnostní i majetkové základy, i ony jsou však cílem změn: Z hlediska normativních dopadů konceptu sociální a ekologické odpovědnosti na soukromoprávní regulaci se ukazují dvě základní oblasti tohoto dopadu: Nový koncept **redistribuce dober** a nový koncept **redistribuce rizik**. Jak uvádí Jan Keller⁴⁰, distribuce rizik do jisté míry kopíruje distribuci dober, což znamená, že ve společnosti se na jedné straně projevuje tendence promítnout distribuci zla do modelu distribuce dober, bohatí však mají možnost se z rizik vykoupit.

univerzita, 2015, s. 97–120, 24 s. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, edice Scientia, řada teoretická, svazek č. 541.

³⁷ Srov. například ŠICHTAŘOVÁ, M. Budou se rozdávat peníze. Dostane každý! Blog iDNES.cz. Dostupné z: <https://sichtarova.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=746252>. Citováno 30. 3. 2020.

³⁸ Srov. <https://www.reflex.cz/clanek/politika/101222/dokument-bez-solidarity-neni-imunity.html>

³⁹ Srov. zejména asi nejvýznamnější německý experiment základního nepodmíněného příjmu. Dostupný z: <http://pilotprojekt-grundeinkommen.de>

⁴⁰ KELLER, J. Riziková společnost. *Právo*, 4. dubna 2020, s. 6.

To má účinek i v nastavení mechanismů fungování spravedlnosti. Uvedená úvaha hledá prostor pro redistribuci dobera i rizik v soukromém právu, v němž stále působí základní smysl jeho regulace: směřovat k rovnováze zájmů. Ukazuje se tak, že výzvy současnosti se promítají do podstaty i jevových stránek soukromého práva. Neuvědomovat si tento fakt znamená využívat soukromé právo k zastírání reality a „neomylnému“ vedení naší společnosti na útesy, na nichž ji čeká destrukce.

Rozsah a dopad změn na soukromé právo je v základních parametrech komplexní: Na rozdíl od dřívějších výzev k vybudování nového soukromého práva, založeného na redistribuci majetku, aktuální situace volá po **změně priorit**: Otázkou je, zda životní priority současné společnosti zůstávají stále limitovány sociální odpovědností, jejímž východiskem je redistribuce dober, nebo zda se klíčovou existenciální otázkou stala definitivně odpovědnost ekologická. Pokud přijmeme druhou variantu, pak to znamená přijmout jako klíčovou metodu takovou, která bude sledovat primárně redistribuci rizik. Ve struktuře a fungování systému soukromého práva se tak jeho jádrem a rozhodujícím nástrojem stane definitivně odpovědnost, nikoli (ochrana) vlastnictví jako dosud. Odpovědnost je v tomto smyslu alfou i omegou, dávající skutečný smysl a náplň soukromému právu.⁴¹

5. Je základní modalitou soukromého práva odpovědnosti svoboda, subjektivní práva nebo subjektivní povinnost?

Svoboda sama o sobě dává prostor pro vlastní chování se subjektu, ale neumožňuje prosazení subjektu proti vůli adresáta, její ochrana je zprostředkována. Subjektivní právo je nositelem moci, umožňuje svému nositeli jednostranně požadovat po adresátovi odpovídající chování. Ergo: subjektivní právo není systémovým nástrojem svobodného prostředí, je nástrojem mocenské převahy svého nositele nad adresátem.

Subjektivní právo lze (sekundárně) převzít realizací své svobody (zavázat se k povinnosti, z níž druhé straně plyne odpovídající subjektivní právo).

Apriorní subjektivní právo je v soukromém právu spojeno s osobnostním statutem člověka a chrání jeho prostor svobody, primárně vůči veřejné moci.

Je-li (preprávním) východiskem soukromého práva lidská svoboda, pak smyslem soukromého práva by měla být – vedle ochrany svobodného chování a v logice systému zásad soukromého práva⁴² – subjektivní povinnost jako výraz omezení (preprávní) lidské svobody. S uvedenou myšlenkou přišli někteří významní autoři minulého

⁴¹ Srov. nekončící úvahy o podstatě, pojmu a funkci odpovědnosti v právu. Z nejnovější české literatury například JANEČEK, V. *Kritika právní odpovědnosti*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2017, 300 s.

⁴² Srov. HURDÍK, J., LAVICKÝ, P. *Systém zásad soukromého práva*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 116–117.

století (na počátku 20. století ve Francii Léon Duguit, u nás v meziválečném období například Jaromír Sedláček), logicky však nedošla sluchu ve společnosti, v níž stále rezonovala ozvěna římskoprávního pojetí předchůdců pojmu subjektivního práva jako mocenského privilegia, prosazujícího se v postavení privilegovaného proti neprivilegovanému, především však dominance vlastnictví, vnímaného jako primární subjektivní právo.

V kontextu možných změn východisek soukromého práva se znovu otevírá otázka postavení subjektivní povinnosti v soukromém právu: Má-li regulace rozložení rizik mít v budoucnu přednost před regulací rozložení dober, potažmo má-li odpovědnost čáku stát se dominantní konstrukcí soukromého práva před vlastnictvím, pak by subjektivní povinnost jako základ odpovědnosti mohla sledovat tento posun a mohla by zaujmout čelní postavení mezi nástroji soukromoprávní regulace.

6. Subjektově-objektově strukturované vnímání světa jako výchozí koncept (soukromého) práva a jeho deficit

Po odtržení metodologie přírodních věd od věd společenských, ke kterému došlo v prvních stoletích novověku⁴³, se doménou společenských věd stalo vyčlenění člověka jako pozorovatele a současně tvůrce prostředí, v němž se nachází, a vnějšího světa, který se stal pasivním předmětem pozorování a aktivního přetváření člověkem. Ve společenských vědách, ergo i v právu, v němž se tento konstrukt stal dokonce základem, tím nabylo mimořádné pozice subjektivně-objektově vnímání světa. V právu šel tento postoj ještě dále: subjekt byl vytržen z kontextu vazeb na vnější svět (ergo objekt), antropocentrismus zde dosáhl mimořádného úspěchu a subjekt se vyšvihl na piedestal výlučného postavení, v němž přestává být dostatečně vnímáno vnější prostředí člověka a v němž dokonce – jako důsledek individualismu jako cíle právní regulace – přestává být vnímáno nejen „věcné“, ale i sociální prostředí člověka jako zásadní determinanta seberealizace lidského jedince. Osoba a její individuální „štěstí“ se stala jedinečným symbolem a smyslem právní regulace.

Tento koncept ovšem – pod tlakem výzev současnosti – podrobuje celý systém a jeho jádro – tj. osoby jako subjekty právní regulace – potřebě přezkumu, a to jak z pohledu otázek dlouhodobě trvajících, tak nově vyvstávajících.

Otázka po smyslu podobných úvah je nepochybně relevantní a současně aktuální: dvousetleté teoretické koncepty založené na západních ekonomických koncepcích⁴⁴ se přežily, bádání po smyslu, podstatě a skutečných cílech práva se setkává s neadekvátními reakcemi⁴⁵, styl práce

tvůrců evropského soukromého práva je ovládnán pragmatismem, praktickou, zejména institucionální komparativní, sledující bezprostřední cíle ekonomicko-politického globálního zápasu.

Politické orgány nastolují otázky k řešení, které jsou vytrhávány z kontextu systému práva, z logiky jeho společenské determinovanosti, z logiky jeho vývoje. Vrháme se do řešení právní subjektivní zviřat, strojů, umělé inteligence, nejrůznějších organizačních útvarů, vše bez dostatečně pevného základu v poznání pojmu osoba, subjekt práva v jádru jejich existence a v jádru jejich integrace ve vnějším prostředí.

Co však stojí více v právu za pozornost než osoba jako (a) dosud trvajícím základem všech právních konstrukcí, (b) avšak přitom na jedné straně reprezentující člověka jako vládce všehomíra a na druhé straně konfrontovaná se signály, že jde možná o náš vlastní největší historický sebeklam? Je to příliš dávno, kdy jsme přestali hovořit se stromy, hvězdami, s přírodou a řídit se jejich řádem. Vrcholem pýchy a sebestřednosti každého z nás se stalo právo na své vlastní (individuální) štěstí, které si lidská individua vynucují proti celému živému i neživému světu a odsuzují celý vnější svět do pozice „věcí“⁴⁶.

Zkusme vnímat tradiční pojetí člověka, schematizovaného v právu v pojmu osoba, pod zorným úhlem signálů, že věci se mají jinak, a z tohoto pohledu je rekapitulovat.

7. Pojetí osoby v právu

Prvotní pozornost si vyžaduje již **pojem osoba**. Původně se pojem osoba v právu oddělil od pojmu osoba, jak jej užívala obecná mluva, či od kategorie filosofické, náboženské aj.⁴⁷ V kontextu pochyb o všem, které přináší současnost, vyvstává otázka: Je to správné nebo chybné? Měli bychom respektovat vývoj v jiných vědách, zabývajících se osobou jako nosnou kategorií? Pokud je právo odrazem společenské reality, pak zásadně ano. Pokud dodáme, že právo by mělo být odrazem abstraktním/schematickým, modelovým, normativním, pak se odpověď modifikuje a osoba nemusí či nemůže být odrazem věrným. Pokud si navíc položíme otázku geneticky orientovanou, kterou si kladl a zodpověděl například tvůrce současného občanského kodexu, zda právo má být výrazem neměnnosti, stability společenského řádu, či naopak faktorem dynamiky společenských změn⁴⁸, pak výsledek bude modifikován podle odpovědi na tuto otázku. A to

dostatečnou pozornost právnické veřejnosti, jiné se setkaly již při svém vzniku s nezdařením plynoucím zejména z menšího zájmu významných osobností práva o angažmá v tomto směru (srov. osud SIG General civil law v rámci struktury výzkumu ELI v letech 2016–2019).

⁴⁶ Srov. § 489 občanského zákoníku.

⁴⁷ BROZEK, B. The Troublesome „Person“. In: KURKI, V. A. J., PIETRZYKOWSKI, T. (eds.). *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*. Cham: Springer International Publishing AG, 2017, s. 10n.

⁴⁸ ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 49.

⁴³ K tomu blíže například DUFOUR, A. *Droits de l'homme. Droit naturel et histoire*. Paris: P. U. F., 1991, zejména s. 91n.

⁴⁴ Srov. z poslední doby: COLLIER, P. *The Future of Capitalism*. Penguin Books, 2019, 256 s.

⁴⁵ Části reformně orientovaných projektů směřujících k podstatě právní regulace, jako projekt Common Core, nedokázala získat

jsme ještě neotevřeli dokořán stránku axiologie (soukromého) práva.

Osoba je vnímána jako *terminus technicus*⁴⁹: Právníká osoba jako abstrakce⁵⁰ se přenesla i na fyzickou osobu jako abstrakci – jedna lidská bytost může být zdrojem či tvůrcem více osob.⁵¹

Pokud připojíme úvahu o platnosti východisek a konceptů osob v právu, zjistíme, že současnosti dominují pojetí osob, jejichž základ je spojen s modernitou ovládající západoevropskou společnost od počátku 19. století. V pojetí osob panuje jako východisko západního myšlení antropocentrismus. Ten má svůj přímý odraz v českém právu, kde jej koncepčně prosazuje občanský zákoník.⁵² Další dominantní koncept období modernity – individualismus⁵³ – nachází výslovnou oporu rovněž v základu českého občanského kodexu.⁵⁴

Co je dosud společné podstatné části oblastí užití pojmu osoba jak ve společenských vědách, tak v samotném právu, je založení myšlení i vzájemné komunikace na fundamentálním odlišení osoby a věci⁵⁵. V právu zvláště výrazně dominuje subjektivě-objektové pojetí, založené na vytvoření ostrých hranic mezi člověkem, respektive jeho schematickým odrazem v podobě osoby/ subjektu jako aktivního nositele vývoje, a vnějším světem věcí jako jeho objektem.

Třetí tisíciletí se svými koncepty změn, ať jsou nazvány postmodernismus či jinak, vnáší do pojetí osoby odlišné (otázka, zda zcela nové) pohledy.

S tím se pojí otázka: máme se vracet ke kořenům, nebo hledat nová řešení? Odpověď bude asi založena na syntéze obou přístupů:

Antropocentrismus a individualismus ve společenských vědách, včetně práva 19. a 20. století, představují dosavadní vrchol budování exkluzivní pozice člověka

vůči společnosti a „hmotnému“ světu: jít dále je cesta sebedestrukce i globální destrukce. (Jak je tato otázka náležavá, ukazuje, že i papež jako představitel křesťanského učení založeného na principu předurčenosti volá po aktivních změnách ve vztahu člověka a světa.)

Takto determinovaný současný stav vnímání člověka má své historické zdroje:

Jeden ze (zřejmě) chybných kroků metodologie věd z počátku novověku byla teze o inkompatibilitě přírodních a společenských věd. Ačkoli v současnosti se ukazuje snaha vrátit se k jednotné vědě a jednotné metodologii vědy, dopady této separace přetrvávají a brání společenským vědám v cestě k nalezení odpovědi na řadu elementárních otázek, v jejichž zodpovězení jsou přírodní vědy dále.⁵⁶

Příkladem může být dosažený stav vnímání objektivní reality: Ta v recentní vědě dosáhla prakticky absolutního stupně integrity a je popisována jako energetické kontinuum: vše, co na zemi existuje, je jeho projevem. Ergo všechna *species* tohoto systému nejsou nic jiného než dílčími projevy energetického kontinua. Prvotní energetická struktura je zdrojem všech ostatních projevů energie a nositelem veškeré informace nezbytné k tvorbě energetického kontinua v každé individualizované podobě, tedy věcí i člověka, ale i vzájemných (energetických) vazeb mezi nimi. Člověk existuje v několika energetických úrovních; svými smysly vnímá pouze hmotné, fyzické tělo a část vnějšího světa, jehož je současně funkčně propojenou integrální součástí. Tento svět a člověka lze tedy chápat jako součást jednotícího kontinua, které sjednocuje svět jako celek (subjekty i objekty), tj. i subjekty navzájem. Celý svět je koncipován jako vztah mezi částmi kontinua. Tím se relativizuje subjektivě-objektové vnímání nás samotných a vnějšího světa.

Znamená to tedy, že musíme subjektivě-objektové vnímání člověka a světa odvrhnout?

Zřejmě ne zcela: Člověk je vybaven relativně samostatným vlastním energetickým kódem. To vysvětluje jeho relativně/zdánlivě autonomní pozici vůči vnějšímu světu. Ovšem pozici pouze relativní, neboť ani on, ani jiná *species* tohoto světa nejsou nositeli vlastní energie: jediným zdrojem energie je (v terminologii moderní fyziky různě nazývaný) výchozí energetický bod.

Pozice člověka jako vysoce organizovaného relativního celku je určena vyšší mírou autonomie na výchozím bodu než „věc“, jako vnitřně méně organizovaná entita. Děje v člověku jsou zakódovány v relativně dokonalé formě. Avšak: děje v „přírodě“ jsou rovněž zakódovány a ve srovnání s člověkem je toto zakódování mnohem dokonalejší: neživá příroda, rostliny a zvířata existují v mnohem přirozenější harmonii („zdravěji“) než člověk sám. Člověk se svou činností vzdálil přirozenosti, začal se do jisté míry chovat „nepřirozeně“, autonomně na přirozeném kódu, na němž je založena jeho (ko)existence v rámci univerza.

⁴⁹ BROZEK, B. The Troublesome „Person“. In: KURKI, V. A. J., PIETRZYKOWSKI, T. (eds.). *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*. Cham: Springer International Publishing AG, 2017, s. 8.

⁵⁰ BROZEK, B. The Troublesome „Person“. In: KURKI, V. A. J., PIETRZYKOWSKI, T. (eds.). *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*. Cham: Springer International Publishing AG, 2017, s. 15.

⁵¹ LINDROOS-HOVINHEIMO, S. Private Selves – An Analysis of Legal Individualism. In: KURKI, V. A. J., PIETRZYKOWSKI, T. (eds.). *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*. Cham: Springer International Publishing AG, 2017, s. 49.

⁵² ELIÁŠ a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 51.

⁵³ LINDROOS-HOVINHEIMO, S. Private Selves – An Analysis of Legal Individualism. In: KURKI, V. A. J., PIETRZYKOWSKI, T. (eds.). *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*. Cham: Springer International Publishing AG, 2017, s. 29.

⁵⁴ ELIÁŠ a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 49.

⁵⁵ BROZEK, B. The Troublesome „Person“. In: KURKI, V. A. J., PIETRZYKOWSKI, T. (eds.). *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*. Cham: Springer International Publishing AG, 2017, s. 10.

⁵⁶ Blíže DUFOUR, A. *Droits de l'homme. Droit naturel et histoire*. Paris: P. U. F., 1991, s. 91n.

Z předchozího dílčího závěru lze vyvodit i obecný závěr: Člověk je součástí vysoce organizovaného kontinua a v tomto rámci je relativně samostatně vnitřně organizován. Jeho vazby na vnější svět, ergo i na ostatní lidi jsou existenční předurčenosti.

8. Vztah jako integrující faktor pojetí světa

V tomto smyslu je základem existence člověka nejen v lidském společenství, ale ve vesmíru vztah. I k němu se vyjadřuje papež František v encyklice *Laudato si'*: „Božské osoby jsou subsistující vztahy a svět, stvořený podle božského vzoru, je pletivem vztahů. Stvoření směřují k Bohu a zároveň je každé živé bytosti vlastní tíhnout k jiné věci, takže v lůně vesmíru můžeme nalézat nesčetné neustálé vztahy, které se tajemně proplétají.⁵⁷ To nás vybízí k tomu, abychom objevovali klíč k naší vlastní realizaci. Lidská osoba totiž roste, dozrává a posvěcuje se tím víc, čím víc vstupuje do vztahu. ... Všechno je propojené, a to nás zve k tomu, abychom rozvíjeli spiritualitu globální solidarity.“⁵⁸ Tyto pohledy na svět a člověka v něm založeném na subsistentním, respektive subsistujícím vztahu jsou v křesťanské věrouce po staletí hluboce zakořeněny a poskytují komplexní obraz světa a jeho jednotlivých součástí jako jednoty subjektu a objektu. Koneckonců je člověk vnímán jako subjekt i objekt současně: vůči sobě samému i vůči vnějšímu světu.

Do značné míry k vlastní škodě je řada konceptů vytvořených nebo spojených s katolickou doktrínou vnímána odtrženě od současného myšlení a je marginalizována jak v obecné vědě, tak ve vědách společenských i v právu. To má své zřetelné historické souvislosti: S postupem odhalování slabin konceptu práva období modernity se ukazují problémové stránky spojené s vývojem a osudem středověkého „obojího práva“. Po staletí probíhající a střídající se procesy konfrontace a sblížení církevní a světské moci, označované lapidárně a zjednodušeně jako „boj o investituru“, současně směřovaly k uskutečnění myšlenky „*iuris unum*“, které by spojilo světské (římské) právo jako nositele světské moci s právem církevním jako reprezentantem nejen duchovní hegemonie, avšak současně nositelem mravních hodnot evropské civilizace. Počátkem modernity tato cesta byla přetržena sekularizací práva, shodou okolností v době hlubokých mocenských a hodnotových zvrátů spojených s Napoleonovou érou. Výsledek se nakonec – v evropských podmínkách – ukázal jako nevratný: moderní sekularizovaný svět nastoupil svou vlastní cestu, na níž postrádal a postrádá přínos evropského křesťanství – mravní učení církve⁵⁹, a současně se vývoj některých základních konstrukcí soukromého práva odtrhl od učení, z nichž do značné míry čerpal.

⁵⁷ Srov. TOMÁŠ AKVINSKÝ. *Summa Theologiae*. I, q. 11, art. 3; q. 21, art. 1, ad 3; q. 47, art. 3.148.

⁵⁸ Encyklika *Laudato si'*. Praha: Paulínky, 2017, s. 147–148.

⁵⁹ Blíže srov. například KROPÁJ, M. *Právnofilozofické východiska práva duševního vlastnictví*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 137–143.

Zatím ovšem právo stále vychází z antropocentrismu a staví do protikladu člověka a jej obklopující „vnější“ svět, vychází z dominance člověka vůči vnějšímu světu a považuje pouze člověka za aktivního tvůrce a současně adresáta „právních“ pravidel (srov. naproti tomu představu o prvotním zdroji pravidel lidského chování ve Starém zákoně, tj. o mimolidském původu Desatera).

Tato úvaha má dopady do komplexního myšlenkového základu práva, má však i možné dopady bezprostředně praktické povahy: V právu (soukromém) to znamená, že bude namísto vrátit se k otázce **vícevýznamových entit** a postupovat při řešení k důslednějším a sofistikovanějším propojení entit, které mohou být právně definovány více různými způsoby⁶⁰.

9. Věci a osoby v pojetí integrální ekologie

Vedle výše popsaných výzev ke změnám se rovněž mění vzájemné **postavení subjektu a objektu**: na rozdíl od hodnot lidské osobnosti jsou v ekologicky integrovaném systému **věci hodnotou**: nikoli ovšem jako samoučel, jako *causa finalis*, nýbrž svou funkcionální integritou, tím, jak přispívají k fungování světa jako celku, potažmo svou samotnou existencí.

Příkladem tohoto pohybu ve vymezení předmětu soukromoprávní regulace je odpad jako věc v právním smyslu: Věci může být tehdy, jestliže je odlišný od osoby a slouží lidské potřebě (§ 489 občanského zákoníku). „Nepotřebný“ odpad by tedy nespĺňoval kritérium věci, neboť neslouží potřebě. Problém spočívá v tradičním vymezení užitečnosti předmětu vnějšího světa:

Jejich užitečnost je spojena s hodnotou, ta je rozlišována na:

- faktickou užitečnost (užitná hodnota – ta může být spíše rovněž ocnitelná), pro ekonomickou determinovanost pojetí soukromého práva má však význam především
- směnná hodnota, která je vyjádřena oceněním v penězích (cena – § 492).

Odpad ovšem může mít hodnotu, ta je však vyjádřitelná v nákladech na jeho uložení, neutralizaci aj. ..., které budou mít záporné znaménko.

Integrální ekologický přístup je zcela odlišný: Vychází z komplexního pojetí celého světa a zahrnuje do jeho rámce i ty jeho součásti, které – ekonomicky vzato – jsou neutrální, neocnitelné nebo ekonomickou přítěží, jako typicky nezpracovatelný odpad. To pak vede k eliminaci kritéria lidské potřeby z definice věci. I odpad je integrální součástí světa.

Změna subjekt-objektového paradigmatu by mohla vést k závěru, že je tím dotčen základní stavební prvek soukromého práva, kterým je (soukromoprávní) vztah. Ve skutečnosti tomu tak není: naopak vztahový základ fungování tohoto světa v jeho intersubjektové podobě

⁶⁰ Srov. například představy o roli člověka jako tvůrce právníké osoby či nejednotné pojetí nadace jako právního jednání, účelové určeného majetku, právníké osoby.

je zachován: ve vztazích je však posilována vyváženost všech jeho prvků. Výlučná dominance subjektu vůči objektu, její rigidita a ostrost vymezení se mění ve prospěch vyváženosti pozic lidských subjektů a vnějšího světa, na něž lidé dosud působili při uspokojování svých potřeb a zájmů. Slovy Jiřího Wolkra: věci se stávají „mlčenlivými soudruhy“ a sluší se je „milovat“ (minimálně k nim mít úctu).

10. Relativizace subjektu a objektu

V rámci vyhraněného protikladu osoby a věci se zřetelným problémem posledních desetiletí staly entity, které mají tendenci překročit tento předěl:

Příkladem je pojetí živého zvířete, jehož problematické legislativní vyloučení z kategorie věci signalizuje snahu po respektu bytostí mimo kategorie osob a vyjít vstřícně ekologizujícím pohledu na soukromoprávní úpravu, současně však systémově a paradigmaticky dokazuje tápání v této oblasti a tendenci k polovičatým řešením. Tento přístup v sobě nese rozpor mezi dvěma koncepty: na jedné straně (a) progresivním ekologizujícím, překračujícím antropocentrismus v pojetí osob a věcí, a na straně druhé (b) přetrvávajícím subjektivně-objektovým základem soukromého práva.

Řešení nastoupeného trendu k vybavení (ne)osob právním statusem náležejícím osobám je v intencích překonání antropocentrických bariér mezi entitami tohoto světa a mohlo by být součástí právní interakce mezi subjekty a ne-subjekty a vést k právní regulaci, založené na myšlence vztahového kontinua.

Ostatně už současný stav vývoje naznačuje další směr: při zachování zásadních subjektivně-objektových východisek dosáhnout určité míry prostupnosti jejich dosud nepřekročitelné hranice.

I k této otázce se vyjadřuje církev ústy papeže Františka: „Bylo by však také chybou myslet si, že jiné živé bytosti musejí být považovány za pouhé objekty podrobené svévolné nadvládě člověka. Je-li příroda chápána jako pouhý předmět zisku a zájmu, má to závažné následky také pro společnost. Takové pojetí, které posiluje svévoli silnějšího, vedlo k nesmírným nerovnostem, nespravedlnostem a násilnostem vůči většině lidstva, protože zdroje se stávají vlastnictvím toho, kdo přijde první, nebo toho, kdo je mocnější, a vítěz bere všechno. Opakem takového modelu je ideál harmonie, spravedlnosti, bratrství a pokoje...“⁶¹

11. Právnícké osoby jako těžiště rezistence a potenciál změn

Změna paradigmatu a odpovídající parametrické změny soukromoprávní regulace si žádají odpovědět na otázku **hmotného a nehmotného světa** jako součást reality a jako vnitřní „realita“ práva. To vyžaduje odli-

šit virtuální konstrukce „vnějšího“, mimoprávního světa od virtuálních konstrukcí samotného soukromého práva. Nepochybně všechny jsou součástí univerza. U právnických konstrukcí jako pomocných nástrojů se nicméně ukazuje potřeba důsledněji je podříditi požadavkům společenské a environmentální odpovědnosti. To se týká cílů, za kterými jsou konstruovány (obchodní společnosti, různá jiná zájmová seskupení, zejména nadace, svěřenské fondy...) a které jsou často převážně či výlučně zaměřeny na cíle typu společnosti založené na maximalizaci zisku.⁶²

Zvláštní a svým způsobem klíčové postavení v procesu přehodnocení cílů, konceptu a institutů soukromého práva mají **právnícké osoby**. Jejich koncept se od jejich zrození v moderní podobě v 16.–18. století a jejich legislativního zakotvení v současné podobě na jedné straně ustálil ve svých základech, které nicméně jsou podrobovány parametrickým změnám, sahajícím od jejich přechodu z podřízenosti absolutní státní moci, přes jejich stále probíhající liberalizaci a oprostění od zbytků regulativního vlivu moci státu, v němž mají sídlo či podle jehož práva jsou inkorporovány, až po – současné tendence spojené se společenskou odpovědností právníckých osob (viz též výše).

Právnícké osoby jsou z pohledu sociálně a environmentálně odpovědného konceptu lidstva stále nositelem znaků, které si nesou od svého vzniku a které stále prohlubují. Jak vystihli R. L. Grossman a F. T. Adams, „(d)nešní obchodní společnosti jsou umělým výtvozem chránícím před odpovědností nejen majitele a manažery, ale i privilegia a existenci těchto společností“⁶³.

Role právníckých osob jako nástroje ekonomicko-organizačně-mocenské manipulace se společenskými hodnotami a jejich redistribucí ve společnosti je dostatečně známa a je na ni kriticky dlouhodobě poukazováno. Jako obranné mechanismy vznikly kampaně či projekty omezení nejvýrazněji viditelných rysů právníckých osob: od péče řádného hospodáře jako standardu chování orgánů společnosti, přes „*piercing of corporate veil*“, přes zavedení trestní odpovědnosti právníckých osob až po společenskou odpovědnost právníckých osob. Vždy se jedná pouze o dílčí parametrické nastavení standardů směřujících k odpovědnosti: jejich podstata zůstává⁶⁴.

Stále do značné míry otevřenou otázkou podstaty právnícké osoby nelze řešit z ní samé: právnícká osoba jako

⁶² KORTEN, D. *Ked' korporácie vládnú svetu* (When Corporations Rule the World). Košice: Vydavateľstvo Mikuláš Hučko, 2001, s. 66–68 a zdroje tam citované.

⁶³ GROSSMAN, R. L., ADAMS, F. T. *Taking Care of Business: Citizenship and the Charter of Incorporation*. Cambridge (Massachusetts): Charter Ink, 1993, s. 6.

⁶⁴ To bude trvat potud, pokud právnícké osoby (velké obchodní korporace) budou součástí procesu, v němž budou nahrazovat rozpadající se strukturu a potenciál občanské společnosti a její demokratické instituce a jejich demokracie, v níž majorita maximalizuje svůj zisk, bude ignorovat kolektivní cíle společnosti. Srov. GREIDER, W. *Who Will Tell the People? The Betrayal of American Democracy*. New York: Simon and Schuster, 1992, s. 331.

⁶¹ Encyklika *Laudato si'*, s. 53.

součástí komplexní integrace člověka ve vnějším světě je podřízena soubornému konceptu fungování světa a místa člověka a jeho pomocných právních nástrojů v něm. Tímto konceptem je třeba poměřovat a řídit se při řešení otázky, zda (a) právnická osoba je pouhým bezduchým nástrojem vůle člověka (pomocnou právní konstrukcí), jejímž prostřednictvím jedná a bude jednat člověk jako výlučný nositel rozumových a volních schopností i způsobilostí je uplatňovat ve vnějších vztazích, nebo zda (b) právnická osoba prochází dlouhodobým vývojem, směřujícím ke komplexnímu obrazu člověka, v jehož průběhu nabývá nejen schopnosti vnímat vnější svět a tvořit a uplatňovat navenek svou vůli, nýbrž dostává se jí i všech práv, které má člověk.

Volba určitého řešení má kriteriální význam a dopady: Právnická osoba jako pomocná právní konstrukce zůstane spojena s člověkem a její aktivity budou nezbytně promítány do sféry člověka, který jejím prostřednictvím jedná. Tento přístup by ve sféře odpovědnosti zpochybňoval takové již učiněné kroky, jako je trestní odpovědnost právnických osob, (byť dílčí) přiznání základních práv právnickým osobám a jim podobné. Naopak právnická osoba, směřující svým konceptem po bok relativně samostatně myslícím a aktivně jednajícím lidem, by mohla být cílovým či aproximativním řešením pro organizační útvary založené na vyspělých technologiích (od automatizovaných řídicích systémů přes roboty, autonomní vozidla až k umělé inteligenci – AI), vybavené stále dokonalejší schopností vnímat vnější svět a aktivně v něm působit na základě autonomních rozhodovacích procesů.

Za pozornost přitom stojí, že v současnosti k nejvýznamnějším otázkám právní regulace uvedených systémů patří především řešení (míry) (právní) odpovědnosti, kterou na tyto systémy lze vložit. I z tohoto důvodu je komplexnost řešení pojetí právnických osob s nastavním funkcí soukromého práva jako celku tak významná.

12. Vlastnictví

Vlastnictví se dostalo v procesu budování kapitalistického systému (tedy historicky v mezích ojedinělé a krátké etapy, bráno z pohledu dějin lidstva, neboť co je 200 let „*sub specie aeternitatis*“?) specifického pojetí, založeného na extrémním individualismu a liberalismu. Pohříchu tento koncept pojetí vlastnictví jako exkluzivní a neomezené panství, jako právo soustředit hodnoty tohoto světa ve svých rukou a vyloučit z podílu na něm kohokoli jiného, se hluboce zakořenil a je zejména ekonomy, potažmo právníky vydáván za jediný možný model vztahu vůči majetkovým hodnotám, za věčný a nedotknutelný.⁶⁵

Proti němu však stojí křesťanský koncept, jehož základ vznikl před dvěma tisíci lety, avšak zároveň jej lze

vnímat mimořádně aktuálně: „Princip podřízenosti soukromého vlastnictví všeobecnému určení dober, a tedy všeobecné právo na jejich užívání je ‚zlatým pravidlem‘ sociálního jednání a první zásadou celého společensko-mravního řádu.“⁶⁶ Křesťanská tradice nikdy neuznávala právo na soukromé vlastnictví za absolutní či nedotknutelné a zdůrazňovala sociální funkci jakékoli formy soukromého vlastnictví. Jan Pavel II. toto učení připomínal velmi důrazně, když řekl, že „Bůh daroval zemi celému lidskému pokolení, aby dávala obživu všem jeho členům, aniž by někoho vylučoval nebo zvýhodňoval.“⁶⁷ Poznamenal rovněž, že „model rozvoje, který by nerespektoval a nepodporoval lidská práva, osobní a společenská, hospodářská a politická, včetně práv národů, by nebyl důstojný člověka.“⁶⁸ Velice jasně vysvětlil, že „církve sice hájí legitimní právo na soukromé vlastnictví, ale s nemenší jasností také učí, že každé soukromé vlastnictví je vždy zatíženo sociální hypotékou, protože dobra mají všeobecné určení, které jim dal Bůh.“⁶⁹ Proto tvrdí, že „neodpovídá Božímu plánu spravovat tento dar takovým způsobem, že z něho mají užitek jenom málokterí.“⁷⁰ To vážně zpochybňuje nespravedlivé návyky části lidstva.^{71, 72}

Sociální učení katolické církve vnímá jako standardní předpoklad vlastnictví v podobě „dobra či souhrn hospodářských, materiálních a duchovních dober“.⁷³ Jeho společenskou roli má hrát v sociální katolické nauce společenské a státní vlastnictví, které je „požadavkem vyplývajícím z přirozeného zákona, a zvláště z principu společného dobra“⁷⁴.

Ve vazbě na konstrukce vlastnictví, přijímané „moderním“ soukromým právem, současný křesťanský koncept vlastnictví upozorňuje na jejich: (a) časovou (historickou) omezenost; (b) vazbu na existující konstrukt kapitalistického systému; (c) nepřijatelnost „moderní“ koncepce vlastnictví z pohledu evropských hodnot; (d) nepřijatelnou míru asociálnosti.

Jednou z největších výzev pro soukromé právo však je komplexní rámec vnímání základních pojmů soukromé-

⁶⁶ JAN PAVEL II. Encyklika *Laborem exercens* (14. září 1981), 19: AAS 73 (1981), 626 [česky: Sociální encykliky 1891–1991. Praha, Zvon 1996]. 61.

⁶⁷ Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 31: AAS 83 (1991), 831 [česky: Sociální encykliky 1891–1991. Praha, Zvon 1996].

⁶⁸ Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987), 33: AAS 80 (1988), 557. [česky: Sociální encykliky 1891–1991. Praha, Zvon 1996].

⁶⁹ Promluva k domorodým a vesnickým obyvatelům Mexika, Cui-lapan (29. ledna 1979), 6: AAS 71 (1979), 209.

⁷⁰ Homilie při mši svaté slavené pro zemědělece v Recife, Brazílie (7. července 1980), 4: AAS 72 (1980), 926.

⁷¹ Srov. Poselství ke Světovému dni míru 1990, 8: AAS 82 (1990), 152.

⁷² Encyklika *Laudato si'*, s. 61

⁷³ Blíže KROPAJ, M. *Právnofilozofické východiská práva duševního vlastnictví*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 124–125.

⁷⁴ PIWOWARSKI, W. a kol. *Slovník katolíckej sociálnej náuky*. Trnava: Dobrá kniha, 1997, s. 214. Citováno dle KROPAJ, M. (2013), s. 125, pozn. č. 701.

⁶⁵ Blíže k převládajícímu ekonomicko-právnímu pojetí vlastnictví období modernity viz např. HURDÍK, J. Když se zákonem obchází zákon. In: DVOŘÁK, T. (ed.) a kol. *Pocta prof. JUDr. Přemyslu Rabanovi, CSc., k 70. narozeninám*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2019, s. 145–152.

ho práva, zejména **vlastnictví a odpovědnosti**: „Životní prostředí je kolektivní dobro, jmění celého lidstva a odpovědnost všech. Kdo vlastní nějakou jeho část, je tomu tak pouze proto, aby ji spravoval ku prospěchu všech.“⁷⁵

13. Věcná práva k věci cizí

Máme-li se v souvislosti s pojednávaným konceptem změn alespoň zmínit o věcných právech k věci cizí, lze vyslovit předpoklad jejich způsobilosti sehrát v rámci reformy soukromého práva silnou a do jisté míry přirozenou roli, zejména svou silnou vztahovou vazbou, jejímž „aktivním“ činitelem jsou předměty „vnějšího světa“. Věcná práva k věci cizí jsou založena na vztahu (dříve, než se antropocentrismus v právu etabloval i do všech terminologických důsledků, se dokonce označoval jako vztah „k věci“), v němž určující roli pro jeho funkci hraje věc, nikoli osoba. Tím je posilováno vyváženější vnitřní funkční propojení světa jako celku a zdůrazňována funkcionální role prvků světa, vnímaných dosud jako pasivní předmět intersubjektívních vztahů.

14. Sukcese jako nositel změn

Bylo by nespravedlivé vůči sukcesi v soukromém právu, nevnímat jej jako možný soubor změn, dokonce konceptní povahy. V oblasti sukcese hodnot se historicky opakovaně v různé podobě projevila aplikovatelnost distributivní spravedlnosti pro účely účelnějšího rozdělování dober za stanovenými cíli (reforma dědického práva v porevoluční Francii na počátku 19. století zaměřením na rozdělení pozůstalosti mezi především potomky zůstavitele vytvořila ještě ve 21. století přetrvávající majetkovou nivelizaci, zrodilví silnou a sebevědomou střední třídu).⁷⁶

Současně – jako další kritérium nastavení cílů dědického práva – se v něm historicky uplatňovaly zájmy zachování či nového utváření projektů, které v řadě případů byly nositeli vysoce progresivních a celospolečensky vysoce odpovědných konceptuálních myšlenek (nejvýznamnějšími právními nástroji těchto cílů se ukazují veřejně prospěšné nadace, svěřenské fondy a jim podobné projekty).

I sféra sukcese hodnot a dědické právo zvláště tedy může být nástrojem, přispívajícím výrazně nastavení soukromého práva v zájmu odpovědné společnosti.

15. Závazky z právních jednání

Relativní práva hrají svou významnou roli z pohledu výzev soukromému právu jako tradičně uznávaný zdroj oprávněnosti vztahového paradigmatu soukromého práva.

Závazky z právních jednání jsou však ve svém fungování zásadně podřízeny komutativní metodě a z pohledu sociálního slouží především zachování sociálního *status quo*, nikoli redistribuci dober.⁷⁷ Mezi individualismem současného občanského zákoníku a solidaritou, respektive společenskou odpovědností jako koncepty právní regulace, jsou paradigmatické odlišnosti v metodách právní regulace. Uplatnění liberálně individualistického konceptu prostřednictvím komutativního typu spravedlnosti je založeno na regulativní metodě aktivního nezasahování do závazkových vztahů subjektů soukromého práva. Společnost založená na solidaritě a sociální odpovědnosti však vyžaduje aktivní metodu regulace, mj. spojenou s umožněním častějších právně regulativních zásahů i do soukromoprávních vztahů, ale rovněž s regulací nezbytných typů společenské kooperace takových výrazně na vyšší úrovni organizovaných vztahů. Oba cíle právní regulace jsou svým využíváním odlišných regulativních nástrojů nejen v doktrinální, ale i institucionální a funkcionální kontrapozici a je velmi náročné jejich právní úpravu uvést do fungujícího a bezrozporného systémového celku.

V oblasti smluvních závazků se, na rozdíl od individualistického konceptu občanského zákoníku z roku 2012, projevují se značnou intenzitou sociálně zaměřené regulativní aktivity práva Evropské unie. Smluvní závazkové právo je uvedenými aktivitami dotčeno spíše zprostředkovaně, prostřednictvím spotřebitelského práva. Myšlenka slabší strany, původně připisovaná a řešená v oblasti ochrany spotřebitele, jsou propojena s tendencí směřující k tvorbě evropského občanského zákoníku, využila k odůvodnění a přenesení na vyšší systémovou úroveň právě princip ochrany slabší strany, který se stal základem obsahového propojení existujícího práva ochrany spotřebitele⁷⁸ s právem smluvních závazků jako celkem⁷⁹. Tato tendence se uskutečňuje od devadesátých let 20. století a má setrvale silnou politickou podporu zejména Evropského parlamentu, ačkoli není bez kritické opONENTURY.^{80,81}

Tento aktivismus se stal jedním z východisek obecněji koncipovaných projektů v rámci smluvního práva, směřujících k systémovým změnám v celém právu smluvních závazků prosazujících společensky odpovědné nastavení právní regulace této oblasti, které z práva výjimek učiní systémový základ celého smluvního práva. Jednou z cest dosažení uvedeného cíle se stal projekt smluvní asymet-

⁷⁷ HURDÍK, J. Sociální normy soukromého práva a jejich místo ve struktuře soukromého práva. *Právní obzor*, Bratislava: Veda, 2018, roč. 101, č. 5, s. 431–454.

⁷⁸ Vyjádřeného v podobě *Acquis Principles*.

⁷⁹ Vyjádřeného v obsahově velmi blízké podobě jako *Draft Common Frame of Reference*.

⁸⁰ Srov. vystoupení autora těchto řádek na konferenci, konané při příležitosti zasedání *Acquis Group: Perspectives for European Consumer Law – Towards a Directive on Consumer Rights and Beyond*. Praha: Právnická fakulta UK, 18.–19. února 2009.

⁸¹ Šířeji viz HURDÍK, J. Sociální normy soukromého práva a jejich místo ve struktuře soukromého práva. *Právní obzor*, Bratislava: Veda, 2018, roč. 101, č. 5, s. 50–51.

⁷⁵ Encyklika *Laudato si'*, s. 62

⁷⁶ CARBONNIER, J. *Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur*. 8e édition. Paris: L. G. D. J., 1995, s. 277.

rie⁸² jako pokus systémové modifikace komutativní spravedlnosti systémovou změnou, vedoucí podle některých autorů až k „novému smluvnímu právu“⁸³. Celý projekt je zaštiťován principem ochrany slabší smluvní strany; zdrojem tvrzené nerovnováhy je institucionalizovaná slabší strana a jsou sem řazeny vedle spotřebitele rovněž slabší podnikatel, tzv. kyberspotřebitel a někdy i slabší strana jako receptor (spotřebitel) služeb, klientsky vázaný na poskytovatele (schematicky: *supplier to consumer – S2C*).

Tato cesta směřuje k systemizaci a institucionalizaci slabší strany jako nikoli práva výjimek, nýbrž jako pilíře smluvních závazků. Dlužno konstatovat, že občanský zákoník tím, že legislativně institucionalizoval ochranu spotřebitele⁸⁴, současně ideově otevřel cestu k dalším systémovým úrovním ochrany slabší strany; avšak zároveň pro ni položil legislativně technické překážky: za podmínek, kdy pro smluvní právo jako celek a ostatní možné nositele statusu slabší strany tento status nemají institucionalizován, je tím současně cesta k smluvní asymetrii jako systémové změně metodologicky komplikována⁸⁵.

Shora naznačené reformní snahy smluvního závazkového práva mají některé na první pohled zřejmé deficity. Jedním z nich je jejich partikularismus a chybějící komplexnost řešení. Mají-li uvedené reformní kroky působit synergicky ve směru konceptu odpovědného soukromého práva odpovědnosti, měly by se tomuto konceptu podřídit a neubírat se svou vlastní cestou. Jinak hrozí reálné nebezpečí, že se obě cesty budou rozcházet v cílech, metodách a nástrojích regulace.

16. Odpovědnost – jádro soukromého práva

Zřejmě jednu z klíčových funkcí při změnách pohledu na soukromé právo nutně bude hrát – samozřejmě v kontextu s deliktními závazky – **odpovědnost**. Je potěšitelné, že v rámci diskuse posledních desítek let byl pojem odpovědnosti výrazně posílen: Přestala být paušálně odmítána koncepce aktivní odpovědnosti; odpovědnost má tendenci být vnímána jako *serialita* – vědomí normativně

chápaných příčinných souvislostí, prolínající soukromé právo jako celek. Takto pojatá odpovědnost absorbuje i prevenční povinnosti, které jsou součástí primárních normativních vzorců chování subjektu, působících ještě předtím než lze konstatovat porušení normy. Odpovědnost tím překračuje rámec jí určený legislativní úpravou deliktních závazků a stává se (spolu s prevencí) hodnotovým a normativním východiskem celého soukromého práva. Tím přestává být odpovědnost několika typovými závazky z deliktů a stává se dominantou soukromého práva.⁸⁶

Prevence jako součást široce koncipované odpovědnosti má v kontextu nových výzev soukromému právu před sebou nová zadání: Ukazuje se namísto podrobit přezkumu podmínky uplatnění generální prevenční klauzule: Rozdíl mezi § 415 občanského zákoníku z roku 1964 a mezi § 2900 občanského zákoníku z roku 2012 je zásadní: Na jedné straně nelimitovaná zásada *neminem laedere*, na druhé straně standardní norma, limitovaná hypotézou a rovněž omezující dispozicí. Je zřejmé, že společnost odpovědnosti, zaměřená na předcházení, rozložení a kompenzaci stále hrozivějších rizik, které přináší současnost a kterými reálně hrozí budoucnost, musí mít především vysoce ambiciózně nastaveny prevenční nástroje jako jeden z pilířů procesu právní eliminace rizik.

Stávající nastavení limitů generální prevence vzniku újem v § 2900 občanského zákoníku znovu a naléhavě klade otázku, jaké stanovisko zaujmout k dalším aspektům této normy, z pohledu našeho tématu zejména k nezařazení ekologických újem do rozsahu její působnosti. Pominutí ekologických újem ve výčtu oblastí působení obecné prevenční povinnosti signalizuje zařazení tohoto druhu újem do oblasti, v níž nelze dohledat konkrétní osobu, již by bylo možno uložit prevenční povinnost a z jejího porušení vyvodit právní následky, nebo snad paušální rezignaci na relevanci ekologických témat v prostoru soukromoprávní regulace? V každém případě jde o závažný signál, vyžadující koncepční reakci, která by odpověděla na otázky: (a) Jak (či jak vážně) se staví soukromé právo k ekologické odpovědnosti? (b) Jak nastavit funkční koncept soukromoprávní ekologické prevence a ekologické odpovědnosti v užším smyslu? (c) Jak provázat cíl, právní povahu a funkci konceptu ekologické prevence a ekologické odpovědnosti (v užším smyslu) se změněným konceptem ekologické odpovědnosti v širším smyslu jako nosným pilířem soukromého práva jako celku? Na tyto změny současné soukromé právo není ani vybaveno, ale do značné míry k nim není ani připraveno. Není divu: jeho cílem dosud bylo a je individuum, jeho krví jsou peníze a hnací silou ekonomický růst a zákon zisku. Smyslem soukromého práva je rovnováha zájmů: východisko řešení spočívá v identifikaci, jaké dvě skupiny zájmů, jaké základní protiklady jsou ve hře a odkud vyjít při novém nastavení systému? Co je přitom zřejmé

⁸² Viz zejm. BENEDETTI, A. M. *Contrato asimmetrico*. In: *Enciclopedia del diritto*. Annali, vol. 5 (eds.). FALZEA, A., GROSSI, P., CHELI, E., BRECCIA, U. Milano: 2012, s. 371; KACZOROWSKA, B. *Wykladnia umów obligacyjnych w świetle współczesnych tendencji rozwoju prawa prywatnego*. Wrocław: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2018, s. 112.

⁸³ Tj. právo formující se pod vlivem práva EU na přelomu 20. a 21. století. Viz KACZOROWSKA, B. (2018), s. 112; ZIMMERMANN, R. *Consumer Contract Law and General Contract Law. The German Experience. Current Legal Problems*, 2005, Vol. 58, No 1, s. 415n.

⁸⁴ Srov. § 419 obč. zák. a na jeho základě vybudovaný celý systém soukromoprávní ochrany spotřebitele.

⁸⁵ Uplatnění nabízející se analogie slabší strany pro ostatní potenciální nositele tohoto statusu je za daných, zejména legislativních, východisek problematické.

⁸⁶ K pojetí odpovědnosti z pohledu posílení sociálního rozměru soukromého práva srov. více HURDÍK, J. *Sociální normy soukromého práva a jejich místo ve struktuře soukromého práva. Právní obzor*, Bratislava: Veda, 2018, roč. 101, č. 5, s. 450–452.

a co je třeba opustit, je hledání tohoto východiska v pozici dvou či několika individuů v pozici osob v právním smyslu, izolovaných a očištěných od vlivů „externího“ prostředí. Právě tato externalita se stává dominantním faktorem života, včetně těch jeho stránek, které má ambice regulovat soukromé právo.

V kontextu změn v pojetí odpovědnosti je namísto přezkoumání **role závazků z deliktů**. Jak bylo uvedeno výše, jejich působení se vlivem konceptu sociální a environmentální odpovědnosti mění z pasivní na aktivní pojetí odpovědnosti, prolínající soukromým právem jako celkem. Tím závazky z deliktů překračují prostor vymezený jim občanským kodexem v rámci části čtvrté a mění se jejich funkce; daná jejich umístěním v rámci systematiky kodexu: odpovědnost včetně prevence se stává obecnou zásadou, eliminující strukturální princip specifikace; tím, že přijímá funkci klíčové zásady soukromého práva, uplatňuje se obecně v celém prostoru soukromoprávní regulace⁸⁷.

Rovněž **vlastní funkce „závazků k náhradě újmy“ se dynamicky mění** již v současnosti: hledají se legislativní a judikatorní cesty posilování odškodnění a sankcí za sociálně neodpovědné chování a za chování působící ekologické újmy. Od principu odškodňování pouze materiálních škod se široce přechází k mechanismům odčinné újmy imateriálních...

Výše však bylo naznačeno, že **odpovědnosti v soukromém právu je třeba dát nový paradigmatický základ**.

Ten vychází na jedné straně z výše popsané potřeby změny konceptu právní odpovědnosti, který směřuje k posunutí odpovědnosti do centrální pozice v systému soukromoprávní regulace. Na druhé straně však nelze přehlédnout posuny jiné, a sice změny v povaze rizik, kterým společnost bude v nadcházející době stále masivněji a intenzivněji muset čelit: Tato rizika jsou globální, svými zdroji a dopady stále častěji *ubikvitní* a jejich původci zůstávají anonymní.⁸⁸

Jak může na tyto změny reagovat soukromé právo? Pokud tuto výzvu přijme, znamená to přehodnocení stávající konstrukce odpovědnosti za újmu v následujících směrech: (a) společně komplexně řešit rozložení dober a rozložení rizik; (b) rozložení rizik promítnout do konceptu odpovědnosti za újmu rozložením dopadů újmy mezi přímé původce, nepřímé původce, nositele politické odpovědnosti, nositele ekonomických a dalších rizik, s nimiž újma je, resp. může být spojována, ale koneckonců i mezi újmou postižené osoby; (c) to znamená posunout konstrukce odpovědnosti za škodu od odpovědnosti za zavinění a za porušení konkrétní právní povinnosti přenesením jejího těžiště směrem k odpovědnosti objektivní za výsledek; (d) to ovšem bude brzy nedostatečné co do rozsahu újem, bude třeba vážit doplnění subjektů, na něž bude přenesena tíže rozsahem nekompenzovatelných újem; (e) vzhledem k povaze a dopadům újmy vy-

plývající z rizik naznačeného typu se již v řadě situací stává iluzorní setrvat u způsobu náhrady újmy relutární a naturální restituce: opatření, která vyžaduje a bude vyžadovat eliminace nebo alespoň zmírnění dopadů rizik, nejsou a v budoucnu stále méně budou kompenzovatelná těmito způsoby náhrady a bude třeba vytvořit předpoklady pro způsoby boje s riziky, odpovídající povaze rizik a potřebám boje s nimi.

Přezkumu je třeba podrobit i **parametrické nastavení odpovědnosti**:

Koncept redistribuce rizik (zla) má dopad na **princip plné náhrady** (škody). Rozložení rizik (zla) je tomuto principu přímo protikladné: při rozsahu dopadů rizik a omezených zdrojích, ale rovněž při stále obtížnějším úplném uspokojení újmy poškozených způsobu předpokládanými soukromým právem lze předpokládat stále obtížnější naplňování tohoto principu.

Koncept redistribuce rizik je spojen s **dokazováním předpokladů nést dopady rizik**. Tendence razantního prosazení některých – často dílčích – cílů regulace do soukromého práva, posílením pozice předpokládané slabší strany přenesením důkazního břemene na žalovaného (ochrana osobnosti, antidiskriminační zákonodárství aj.) se může jevit snadnou cestou. Je to však cesta, která svou antisystémovostí hrozí většími škodami než užitkem, mj. zpochybněním presumpce zákonnosti a poctivosti v chování osob, které jsou pilíři soukromého práva, a pokud by měly doznat změn, musely by být po čertech funkcionálně a systémově odůvodněny.

Nepochybným zdrojem překumu jsou i další navazující instituty, jako **závazky z kvazideliktů**: V intencích předchozích úvah se znovu otevírá výchozí otázka nastavení limitů bezdůvodného obohacení: do jaké míry a za jakých podmínek je společensky (ne)únosné obohacovat se na úkor jiných?

17. Závěrem

Přes signály o potřebě nového nastavení regulace fungování společnosti bylo a je soukromé právo vůči nim do značné míry inertní. Na výzvy koncepčně nereaguje, a pokud ano, brání se odkazem na svůj předmět regulace, zaměřený na vztahy mezi individuálně vymezenými osobami, navíc mezi osobami – nositeli soukromoprávního statusu – tedy bez reálné mocenské pozice způsobilé přímými zásahy do společenských vztahů ovlivňovat vnější svět.

To je pouze část pravdy: Soukromé právo je především základem a dokonce „prvním patrem“ systému právní regulace jako celku: ono představuje hodnotové, metodologické i institucionální základy nastavení a fungování celého právního řádu. To, co je v soukromém právu zakódováno, má nepochybné dopady na celý právní řád a všechna ostatní odvětví. Pokud ne, ztratil by právní řád atribut „jednotný“ se všemi dopady.

V současnosti lze slyšet silné hlasy politiků, komentátorů a publicistů, nesoucí se na vlně „výzev pandemie“ a považující za nezbytné změnit koncept společnosti na

⁸⁷ Srov. HURDÍK, J., LAVICKÝ, P. *Systém zásad soukromého práva*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 61–62.

⁸⁸ KELLER, J. Riziková společnost. *Právo*, 4. dubna 2020, s. 6.

společnost odpovědnosti (rozumí se jedince a jeho chování vůči celku). To vše se však děje v lůně společnosti, vzývající stále liberální koncept svého uspořádání, založený na individualismu, lidských právech a svobodách.

Nedivme se však neochotě právníků ke změnám soukromého práva ve smyslu těchto výzev: Těm z nich, kteří jsou dost staří, aby zažili „starý režim“ a současně jim ještě paměť slouží, totiž přitom může znít v uších ozvěna textu jedné ze zásad tehdejšího soukromého práva, podle něhož z občanskoprávních vztahů plynou jejich účastníkům vedle vzájemných práv a povinností též práva a povinnosti ke společnosti. Měli bychom se snad obloukem vrátit k parémii, kterou jsme tak vehementně a paušálně později odmítli? Prekérní situace, není-liž pravda? A jak se k ní postavit a neztratit přitom tvář?

Rovnováha zájmů, kterou sleduje svou regulací soukromé právo jako svůj hlavní cíl, zahrnuje nepochybně i rovnováhu mezi jednotlivcem a společností. Přiznat si tento fakt neznamena pokusit se vstoupit znovu to téže řeky. Přiznejme si, že na tomto principu budovaný, ale nesprávně realizovaný socialistický experiment sešel

z cesty. Krokem, kterým přijmeme sociální dimenzi soukromého práva, teprve naznačíme cestu ke skutečné a komplexní budoucí rovnováze ve společnosti. Bude to ovšem znamenat přehodnotit náš vztah k antropocentrismu, individualismu a jeho nástrojům, včetně jednostranného vzývání lidských práv a svobod, k jejich implementaci do soukromého práva a k limitované odpovědnosti, zejména za újmy působené společností jako celku, tedy vlastně nám všem, společnému dědictví nikoli lidstva, ale tohoto světa. To vše znamená, že nastoupení cesty k participativní, skutečně solidární, společensky a ekologicky odpovědné společnosti se bez účasti soukromého práva neobejde.

Je škoda, že k tomuto poznání nás přiměl – byť po řadě předchozích i stále trvajících varování, vyslaných nám přírodou i z našich vlastních řad – teprve onen nepatrný tvor, který nás (tím, že každé naše pochybení v odpovědném chování vůči celku nemilosrdně, bezprostředně a po čertech citelně potrestal) přivedl k uvědomění si skutečného kontextu bytí každého z nás, celého lidského pokolení i celé planety a univerza.